

Beszélgetés Közép-Európáról¹

BERÉNYI ISTVÁN: Az első kérdés talán az lehetne, hogy melyek a magyarságtudat (mint regionális tudat) közösségmegtartó elemei a közép-európai gazdasági–társadalmi integráció esetén? Vajon az etnikai sajátosság, a vallási közösség, a megtanult és átélte történelem stb. alkalmas lehet-e arra, hogy egy nagyobb, nyugat-európai típusú gazdasági integráció esetén közösségmegtartó elemként működjön? Ehhez kapcsolódik a második kérdés: amennyiben az integráció létrejön, újraéledhet-e a közép-európai népek számára a „klasszikus” értelemben vett élettér? Most ne a két világháború között használt fasiszta fogalomra gondoljunk, hanem arra, amelyet a társadalomtudományok az ökológiából és az élettér elméletéből vettek át az 1920-as években. Ez nem más, mint egy nép, nemzetiség vagy más lokalitás által használt, megélt tér, ami a magyarok esetében Dél-Lengyelország, Csehország, részben Dél-Németország, Ausztria, Észak-Itália, Szlovénia, Horvátország és a Kárpát-medence területét jelentü. Ez a nagyrégió, amit a magyarság évszázadok során a gazdasági és társadalmi kapcsolatai révén megélt. A harmadik kérdés ehhez szorosan kapcsolódik: ha ez az élettér megélt, akkor mi történjék a politikai határokkal, hogyan működhet az integráción belül a nemzeti autonómia? Ha ezeken a kérdéseken végigfutunk, akkor talán kirajzolódik az is, hogy a társadalomtudományoknak milyen szerepe lehet a kérdések megválaszolásában az elkövetkező években, legyen az akár a történettudomány, a szociológia, a néprajz vagy a magunk szakmája, a földrajz. Az is kérdés, hogy vajon van-e esély olyan közös témák megtalálására, amelyek kidolgozása esetén felvázolhatunk valamiféle alternatívát az itt élő népek együttműködésére?

SZÁSZ ZOLTÁN: A történeisz rendszerint abból indul ki amikor az integrációról van szó, hogy ez egy többrétegű folyamat, abban az értelemben, hogy egyidejűleg különböző szintű integrációk mennek végbe és időnként ellentétes irányba is hatnak. Klasszikus példaként szeretjük említeni azt, hogy a dualizmuskori Magyarország területén a különböző népek hogyan éltek, hogyan is nézett ki ezek integrációja (természetesen inkább gazdasági vonatkozásban), s akkor leegyszerűsítve azt állapíthatjuk meg, hogy abban a pillanatban, ahogy a kapitalista fejlődés beköszöntött és az ország centrális területeiről meglehetősen erősen sugárzott kifelé, tehát abban a pillanatban megkezdődött az addig meglehetősen elzárt – s különösen az új értelemben véve elzárt – peremterületeknek egyfajta új típusú bekapcsolódása a gazdasági élet vérkeringésébe. Mindez kivált az adott területen egy újabb lokális integrációs folyamatot, s a század végére az akkori Magyarország peremvidékén a főbb nemzetiségek esetében megkezdődik egy sajátos gazdasági integráció. Kialakulnak a nemzetiségek saját vállalatai, saját bankjai, a bankok szövetsége és így együttvéve egy olyan lokális integráció jön létre, amit az akkori társadalom úgy él meg, mint az állam dezintegrálódását. A magyarok részéről ezt sokan úgy ítélték meg, hogy ez fogja szétszakítani az államot, a nemzetiségekben pedig többé-kevésbé kialakult egy büszkeségtudat, hogy íme, megteremtettük az adott államhatáron belül a magunk államterületeit. A valóság viszont messze bonyolultabb annál, hogy csak erről lett volna szó, hiszen ezeknek a nemzetiségi régióknak megvolt a saját belső önszerveződésük, amely egyidejűleg fokozott bekapcsolódást is jelentett a magyar állam mint gazdasági egység egészének életébe és egyúttal a Monarchiába. Ha példaként az említett bankokat, vállalatokat említjük, akkor azért azt kell látni, hogy pl. a váltók leszámítolása és egyáltalán a hitelszerzés lehetősége elképzelhetetlen volt Pest vagy Bécs pénzügyezeti nélkül. A parcellázó tevékenység, amit a magyar társadalom drámai módon él meg, anyagilag nagyon jól jött a magyar

¹ Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetben 1991 tavaszán lezajlott kerekasztal beszélgetés BERÉNYI István által összeállított rövidített változata. Úgy véljük, hogy az akkori vita során elhangzott véleményeknek a jelenlegi helyzettel való összevetése több tanulsággal is szolgál. (A szerk.)

birtokosok egy részének, mert a vállalataik, saját cégeik vezető tisztségeiben túl nemzetiségi nacionalista politikusok egyúttal az ország más-más területein lévő igazgatás különböző tisztségeiben foglaltak helyet. Ez az egyik vonal. A másik, ahol kimondottan agrárjellegű fejlődés volt, egyenesen az állam közreműködésével szanalálták a területet (pl. az erdélyi Naszod vidékén egy hatalmas erődöséget), amely felvirágoztatta az ottani kulturális közéletet is és az ottani lokális és dezintegráló folyamat a nemzeti funkció erősödéséhez vezetett. Ezzel azt akartam mondani, hogy itt egy nagyon bonyolult rendszerről van szó és ebből levonható bizonyos analógia is. Nem szívesen teszünk ilyen típusú következtetéseket, de levonható bizonyos következtetés arra vonatkozóan is, miféle lehetőségei volnának – vagy adódnak – a nemzetnek a Kárpát-medencében a gazdasági integráció körülményei között. Ez feltételezi egy tisztességes piacgazdaság működését – és ezzel együtt egy viszonylag korlátozott államhatalomnak a jelenlétét – és szükségszerűen a demokratizmust.

DIÓSZEGI ISTVÁN: A történész illetékességi körébe a múlt kutatása tartozik. Amiről itt beszélünk kell, az egy kicsit a prognosztika kategóriája és ebben a történész – ha erre a területre beteszi a lábát – elég bizonytalanul érzi magát. Mégis engedjék meg, hogy a feltett első kérdésre elmondjam megjegyzéseimet. Abban, hogy egy esetleges integrációban a magyarság fenn tudja-e tartani önmagát, nem lehet jóslni, de ha arra gondolunk, hogy a magyarság 1918 előtt egy soknemzetiségű államban, a Szent Korona országában élt, amely ráadásul még egy nagyobb soknemzetiségű birodalomban, az Osztrák-Magyar Monarchiában helyezkedett el – amelynek az etnikai arányai nem voltak kedvezőek a magyarság számára, hiszen osztrák túlsúly volt, ráadásul Ausztria a német etnikum része és a magyarok a több hullámban jelentkező germanizációt sikeresen kivédtek –, akkor egy ilyen típusú közép-európai integráció, amelyről itt a bevezetőben hallottunk, a magyarság önmegtartási esélyeire semmilyen érdemleges veszélyt nem jelent. A körülöttünk élő népeknél lélekszámban – a longyelektől elteltéig és a románokat leszámítva – erősebbek vagyunk. A magyarság a jelenlegi országhatárok között kompakt tömbben helyezkedik el. Tehát a határok légiesítése esetén a jelenlegi határok külső oldala mentén elhelyezkedő magyarság megmaradási esélye nyilvánvalóan meghatványozódna és kedvezőbb lenne a szóránymagyarság, ill. a határoktól – a jelenlegi etnikai tömbtől – nagyobb távolságban lévő magyarság sorsa is. A magam részéről egy ilyen virtuális közép-európai integráció esélyeit mérlegelve nem így tettem volna fel ezt a kérdést. Inkább úgy fogalmaztam volna, hogy vajon milyen eredményeket célszerű tenni magyar részről annak érdekében, hogy létrejöhön és fennmaradjon a közép-európai népek közössége, amelyről oly sokat beszéltek tudósaink, történészeink, költőink. Az a benyomásom, hogy az a fajta kérdésfeltevés, ami az első kérdésben szerepel, egy kicsikét a dualizmus kori függetlenségi hagyományoknak az emlékéit idézi, nevezetesen azt, hogyan viselkedjünk, hogy jogainkat megőrizzük. Ez a kérdésfeltevés véleményem szerint annak idején időszerű volt, de a kérdésre adott válaszok akkor sem voltak teljesen megfelelőek. Bizonyára ismerik Önök is Deák Ferencnek azt az 1867. évi 12. törvénycikk vitája alkalmával elmondott megjegyzését, miszerint elsődlegesnek, legfontosabbnak tartjuk a Birodalom, a Monarchia szilárd felállását. Második érdeknek tartjuk Magyarország alkotmányos különállásának biztosítását, amelyből többet elvenni, mint amennyit a birodalom szilárd fennállása megkíván, nem célszerű és nem is méltányos. Deák erre úgy válaszolt, hogy a pénzügyek, a külügyek és a hadügyek közösek, de nem közös a kormány, a parlament stb. Ebből aztán egy meglehetősen felemás struktúra jött létre, amelyben a központi hatalom erőlenek bizonyult. Ezt a deáki tézist tulajdonképpen a dualizmus kori magyar közvélemény túlnyomó többsége elutasította és az volt a vélemény, hogy Deák túl sokat engedett. Ezt az analógiát szem előtt tartva én úgy gondolom, hogy egy jövőndő, nagyon is elméleti esélyekkel rendelkező integráció esetén nekünk az önmegtartás követelményeinek kimunkálása mellett azzal is foglalkoznunk kell, hogy milyen szellemi poggyással lépünk ebbe a társulásba és mi az, amit a „birodalom” szilárd fennállása érdekében a „birodalomnak” a közép-európai konföderáció érdekében szükséges és méltányos adni?

VÉKONY GÁBOR: Nekem még távolabbról kell hozzászólnom ehhez a kérdéshez, lévén, hogy itt SZÁSZ Zoltán és DIÓSZEGI István is dualizmus kori példákat idézett. Az integráció kérdésével összefüggő prognosztika valóban nem történészi munka és feladat. Amikor párhuzamos vonásokat kerestem ennek a térségnek az egykori történetében, természetesen többre akadtam. Ezek közül háromat szeretnék kiemelni: az egyik időszámítás kezdete körüli időszak, amikor a Mediterránium környékén az akkor már igen erőteljesen terjeszkedő Római Birodalommal találkozunk a Fekete-tenger egész vidékén. A Kárpát-medencébe és a csatlakozó vidékekre ebben az időben települnek be a kelták, akik valóban integrációt alkotnak. A kelták – nem csak nyelvi – integrációja Bajorországra, Svájcra, a Balkán-félsziget középső térségére és a mai Szerbia területére is kiterjed. SZÁSZ Zoltán említette, hogy az integráció ugyanakkor dezintegrációval is egyúttal jár. A fenti példában ezt is megfigyelhetjük, amikor ie. 63-ban létrejön a dákok birodalma, amely a tulajdonképpen kelta integráció K-i részeit szakítja le. Ha modern kifejezésekkel kellene jellemezni ezt az időszakot, akkor azt mondanám, hogy a Kárpát-medencében és a tőle Ny-abbra

fekvő területen egy kvázi antik civilizáció létezett, ami nagyon közel állt a római típusú termeléshez. Ezzel szemben a dákok rablógazdálkodást valósítottak meg ennek a térségnek a K-i részén, egy ázsiai típusú despotikus rendszert, amihez hozzájárul az ideológia: a külön vallás, a külön hittérítéssel. A másik időszak, amely ugyancsak emlékeztet a mai helyzetre, az 568-tól a 9. sz. elejéig terjedő avar időszak, amely végső soron az ázsiai eredetű avarok kapcsolattrendszerét jelenti, míg a jelenség az azt követő időszakban átkerül a kontinens Ny-i régióira, ami a 7. sz.-ban elsősorban a frank kapcsolattrendszerben csúcsosodik ki. Azt kellene mondanom, hogy gazdasági szempontból a kárpát-medencei nomád feudalizmus és a frank feudalizmus között nincs lényeges különbség. Végül hadtérjék át egy későbbi időszakra, s ez az Anjouk korától kezdődően, a 14. sz.-tól a 16. sz. elejéig tartó időszak, amikor egy erőteljes magyar állami expanzió figyelhető meg a határainkon túli területeken és ez egyfajta integrációt hoz létre politikai és gazdasági értelemben egyaránt. E régióba beletartozik a Moldva-vidék (a Dnyeszter területéig) és a Balkán-félsziget É-i része. Ugyanakkor már a 14. sz.-ban elkezdődik egy dezintegrációs folyamat, ami a Kárpátoktól DK-re a besszarábiai, ill. a moldvai államalapítással végső soron ezeknek a részeknek a leszakadását jelenti. Ezek a párhuzamok számomra azt sugallják, hogy egy lehetséges vagy egy leendő európai, ill. közép-európai integráció is többlépcsős lesz, aminek mi a „szélén” helyezkedünk el. Ugyanakkor hozzánk – mint peremvidékhez – is kapcsolódnak D-ről, DK-ről területek. Ami a kérdésnek azt a részét illeti, hogy a magyarságtudat közösségmegtartó elemei mik lehetnek egy ilyen integrációban, megint csak távolabbra mennék vissza. A magyar nyelv Európában szigetnyelv, a középkori töredékadatok alapján tudjuk, hogy egykor a magyar nyelv elterjedési területe Közép-Európán kívül a kelet-európai ligetes-sztyep régiókban is jelen volt, amit a régészeti adatok, Julianus utazása stb. igazolnak. Ez a szigetnyelv szűkült le végül is a magyar államiság területére. Tehát a magyar nyelv fennmaradása ezen a területen nagyon szorosan összefüggött a középkori és későbbi államisággal. Az eltűnés lehetőségeit én nagyon-nagyon csekélynek tartom olyan időszakban, amikor az oktatás, s a nyelvi kommunikáció lehetőségei – rádió, televízió – általánossá válnak.

SOMOGYI SÁNDOR: Először egy kérdést tennék fel, megragadva az alkalmat, hogy VÉKONY Gábor régész körünkben van. A kérdésem az, hogyan látja egy régész a dákoromán elmélet kifejlődését, hogyan alakult ki ez a tudat, mi ennek a forrása? Ugyanis Oláh Miklós esztergomi érsek az 1530-ban megjelent „Hungária”-jában veti fel először Magyarországon a dáko-román elmélet kérdését Bonfinire, Mátyás király könyvtárusára hivatkozva. Másrészt Lázár deák térképén Erdély ÉK-i részén látható a Dacia felirat. Van-e valamilyen adat arra nézve, hogy Bonfini honnan vette ezeket az adatokat?

VÉKONY GÁBOR: Röviden válaszolnék. II. Pius pápa (Éneász Piccolomini) volt az, aki az európai tudományokban ezt a tételt elterjesztette. A humanisták a 14. sz. közepén (erre az 1350-es évekből vannak az első adataink) terjesztették ezt az elméletet, így Bonfini is, aki Mátyás király udvarában ezt előszeretettel tanulmányozta, hiszen a Hunyadiaknak közülük volt a románokhoz, lévén a család román származású.

KOCSIS KÁROLY: A magyar fennmaradás kérdésében mindenekelőtt optimizmusomnak kell hangot adnom. Szerintem egy jövőbeli „normalizálódott” Közép-Kelet, ill. Dél-Kelet-Európában, melyet remélhetőleg légiesített határok fognak csak tagolni, az új helyzet pozitívan fog hatni a nemzeti identitástudatra. Sőt, még odáig is elmehetünk optimizmusunkban, hogy a pozitív folyamatok kezdeményezői lehetünk. Budapest nem csak gazdasági téren a legnagyobb városa – és gazdasági akciócentruma – a térségnek, hanem kulturális értelemben is kiemelkedő jelentőségű. Továbbá országunk is kedvező földrajzi elhelyezkedésű. Jövőbeli társadalmi, kulturális közvetítő, kezdeményező szerepünk nem csak azért feltételezhető, mert szülőföldünkön, a Kárpát-térségben 14 millióan vagyunk, hanem azért is, hogy ebben a térségben a határainkon önhibáján kívülrekedt 3,5–4 milliós magyarság képviselői a jövőben a korábbi „tűzhelyzetből” átmehetnek népi diplomatákká és sokkal fontosabb diplomáciai szerepet játszhatnak a magyar nemzet és más nemzetek közötti kapcsolatban, mint diplomatáink Bukarestben, Prágában, Moszkvában vagy más fővárosokban. Az a tény, hogy rendelkezünk 4 millió 2 vagy 3 nyelvet beszélő emberrel, akik az összekötő kapocs szerepét tölthetik be a régió szomszédos népei (pl. 5 milliós szlovákság, 18 milliós románság, 8 milliós szerbség, 4 milliós horvátság stb.) között, nagyon nagy adu a magyar nemzet kezében. Szomszédaink nem rendelkeznek ilyen tömegű, kétnyelvű szlovák, román, ruszin, szerb vagy horvát lakossággal. Ez a kulturális közvetítő szerep – vagyis hogy nekünk van legnagyobb esélyünk a Kárpát–Duna régió nemzeteit egymáshoz közelíteni – kétségtelenül nagy előnyt jelent. Ehhez hozzájárul még több, a földrajzi-gazdasági helyzetünkől fakadó előny is. Mindezek a tények – én legalábbis úgy érzem – egy jövőbeli Európában igazán optimistává tehetnek minket, bár az aktuálpolitikai helyzet néhány ország esetében pillanatnyilag a pesszimizmákat látszik igazolni. Hosszú távon viszont a közös gazdasági–regionális érdekek előbb-utóbb felismerhetővé válnak, legalábbis közös érdek, hogy felismerhetőek legyenek. Most még ez túl optimistán hangzik egy fiatal ember

szájából, de én ezzel kezdtem a mondanivalómat, hogy mindez csak légiesített határok között és egy „normális” Európában valósulhat meg. Időpontot nem mondtam, csak azt, hogy a „jövőben”, ami lehet 5 év, 50 év, vagy akár 500 év is...

DÖVÉNYI ZOLTÁN: KOCSIS Károly említett egy kifejezést, hogy normális Európa. Nyilván egy normális Európában a folyamatok normálisan zajlanak, de ehhez a térséghez, amiről most beszélünk, valami más jelző kívánkozik. Elégé szkeptikus vagyok azzal kapcsolatban, hogy az integráció e térségben számunkra kedvezően fog előrehaladni. Abból indulnék ki, hogy a dualizmuskori Magyarországot a Monarchián belül elég komoly erők az integrálódás irányába vitték, de az utána következő 70 év minden érintett országban a helyi struktúrák kialakításának időszaka volt. A két világháború között ez a törekvés nyilvánvalóan érthető és logikus volt, de az 1945 utáni időszakban a KGST-nek vagy nem volt elegendő ideje ahhoz, vagy nem volt alkalmas arra, hogy egymásra építve kiegészítő struktúrákat hozzon létre. Tehát volt 70 év, ami egyértelműen az integráció irányába hatott, függetlenül attól, hogy ezt kimondták vagy nem. Erre számtalan példát lehetne említeni, pl. az is, hogy a KGST-n belül az árucserre forgalom olyan formában zajlott, hogy a 45 LE-s traktort 50 LE-sre cserélték le az országban. De mindegyik ország törekedett arra, hogy lehetőleg minél szélesebb struktúrákat építsen ki. Ezt nyilván nem vallották be, mert akkor a KGST minék? Ezek a gazdasági struktúrák olyan kemény tények, amin nem lehet egyik napról a másikra változtatni, még akkor sem, ha a jóindulat és a maximális józanság meglesz. Márpedig jelen pillanatban ez is hiánycikknek számít elég sok minden mellett ebben a térségben. Ahhoz, hogy egyáltalán az integrációról beszélhessünk, ahhoz köztudottan mindennek szabad áramlása szükséges. Én abban is szkeptikus vagyok, hogy a szellemi termékek és az anyagi eszközök szabad áramlása rövid időn belül megvalósulhatna. Az a normális Európa, amit KOCSIS Károly említett, úgy érzem, még eléggé messze van tőlünk. Nyilvánvalóan törekedni kell arra, hogy ezeken a régi beidegződéseken túllépjünk, de még egyszer hangsúlyoznám, hogy elsősorban a gazdasági tények azok, amelyek rendkívül keményen ellenállnak annak, hogy itt egy Nyugat-Európára jellemző gyors integráció beinduljon.

RÉTVÁRI LÁSZLÓ: Ritka alkalom, hogy geográfusok *történelem- és régész* szakemberekkel folytathassanak párbeszédet a Magyar Földrajzi Társaság szakosztályi ülése keretében. S hogy ez a dialógus ne legyen egysíkú, az előttem szóló tisztelt vendégeink *Magyarország és az átalakuló Közép-Európa* tárgy körben elhangzott, döntően történelmi aspektusú fejtegetéseivel a földrajz, azon belül a természeti erőforrások ismeretanyaga szemszögéből kívánok néhány gondolatot hozzáfűzni. Erre azt hiszem azért is szükség van, mert tapasztalható, hogy a geográfusok sokkal inkább olvassák a történelemszaki írásait, mint fordítva. Először is a „kicsi és szegény” ország dilemmához szeretnék hozzáfűzni néhány megjegyzést, gondolva a kérdéskör tudati tartalmára. Régtől fogva tapasztalom ugyanis, hogy országtudatunk hamis elemei között talán a természeti erőforrásokban való szegénységünk a legmakacsabb elem. Meggyőződésem, hogy e deklaratív minősítés tudománytalan, ami fatalista tudatot, nihilizmust, egyekben a nagy országok iránti alázatot táplálja. Ahol évtizedek óta, de a mai cselekvéshez is „helyzetmagyarázatként” az adut a kicsinyesség és a szegénység dogmája adja, ott igen is krónikus tudatzavar van. Emiatt a kicsi-szegény ország létérzésének újragondolása valamennyiünk feladata, amihez a realitásokon nyugvó helyzetértékelésre van szükség. Ha elővesszük a Világatlasz, ill. a Nemzetközi Almanach legutolsó kiadott kötetét és választ keresünk arra, hogy mekkora ország, nép és nyelv vagyunk, a nemzetközi összehasonlítás figyelemre méltó eredményre vezet. Vagyis az ENSZ 174 független országa között Magyarország a terület nagyság alapján összeállított rangsorban a 105., a népességszámot tekintve pedig az 55. helyen áll. RÓTH Sándor ungvári nyelvtudós néhány éve egyik előadásában a világ mintegy 2500 beszélt nyelvről szólt, ezek között a magyar nyelvet – a maga 15 milliójával – a 29. helyen jegyezte. Ezek az adatok önmagukért beszélnek. Vagyis létezésünket, tudatunkat sem a világban, sem pedig Európában nem indokolt a reménytelenül kicsiséghez kötnünk, hanem igen is a *közepes ország* képzetéhez. Hallom a jelenlevők jogos ellenvetéseit, mely szerint a gyarmatbirodalmak felbomlása után legalább negyedszáz miniatűr állam keletkezett. Ez igaz, de ha a Föld tíz legnagyobb országának területét és népességszámát összeadjuk, ezek a 149 millió km²-nyi szárazföldnek, az ötmilliárdos emberiségnek mindjárt több mint a felét adják. A maradékban persze még mindig vannak Magyarországnál többszörösen nagyobb államok, de ugyanúgy kisebbek is. Tehát nem egészen illúzió nemzet tudatunkat a közepes ország képzetéhez kötnünk. A „szegénység” dogmájához a természeti erőforrások szűkössége-bősége szemszögéből is érdemes néhány tényadatot hozzáfűzni. A hozzávetőlegesen 5000 md Ft értéket képviselő teljes nemzeti vagyonból (1985) számításaink szerint a földvagyon kb. 20%-kal, az ásvány- és vízvagyon mintegy 10–10%-kal részesedik. A legutóbbi évtizedek gazdasági folyamatait tekintve az erőforrások nemzeti vagyonon belüli viszonylag magas részesedése valószínűleg előnytelen, az ország elmaradottságáról vall. Ugyanakkor a tényadat arról árulkodik, hogy szegénynek – legalábbis természeti erőforrásokban és adottságokban – nem tekinthetjük magunkat. Mélyebben elemezve a kérdéskört; 93 ezer km²-es

országunk kétségtelenül apró darabkája (0,06%-a) a szárazföldnek. De ha szándékosan a szegénység–gazdagság mérlegelése céljából vesszük górcső alá adottságainkat, kiderül, hogy a kis országterület nemzetközi összehasonlításban kedvező, de még európai viszonylatban is jó közepes helyezését. Ha ugyanis az országterületet pl. a hasznosítás, a társadalmi hasznosíthatóság szemszögéből vizsgáljuk, az mindjárt „nagyobb” lesz. Hazánk felszínének ugyanis 71%-a termőföld, emiatt a világ mezőgazdasági termőföld alapjából való részesedésünk már 0,15%-os. S hogy mit produkál a hazai föld, arra csak néhány adalék: a világ mezőgazdasági termelésének 0,7%-át, azon belül a búza 1,4%-át, a kukorica 1,6%-át, a szőlő 1,3%-át, az alma 3,9%-át termi meg. A gyakori aszály miatt szidott klímánk ellenére (PETRASOVITS I. az 1986. évi aszálykár mértékét 25–30 md Ft-ra taksálta) agroökológiai adottságaink bázisán viszonylag magas népsűrűség (119 fő/km²) alakulhatott ki, a belső ellátás csaknem maradéktalan biztosításával. A „földöleg” pedig évente 3,5–4 millió ember ellátására elégséges. Ásványi nyersanyagok tekintetében helyzetünk, nemzetközi helyezésünk közepes vagy gyenge közepes, attól függően, hogy készleteinket, nyersanyagfőleségeinket a mennyiségi vagy a közgazdasági minőségi mutatók oldaláról közelítjük meg. Mindenesetre a nemzeti bruttó termelésből az ásványi nyersanyagok 7%-ban részesednek, melynek fele–fele hazai termelésből, ill. importból származik (KFH 1986. évi adatai). A környező 11 ország közötti helyezésünk csak a 8., de a többség mutatói közel hasonlóak. A KGST integráció válsága korában az anyag- és energiaáramlási kapcsolatok közép-európai újragondolása és – a megváltozott gazdasági feltételeknek megfelelő – felépítése elengedhetetlen. Vízi erőforrásaink mutatói nemzetközi összehasonlításban ugyancsak közepesek. Felszíni vízkészleteinknek 17%-át, a felszínalattiaknak 43%-át hasznosítjuk. Az előbbiek problematikus volta főleg abban mutatkozik meg, hogy a felszíni vizek 95%-a külföldről – és sajnos szennyezett – érkezik hazánkba. A 6 md m³/év felszínalatti potenciális vízkészlet nagy érték, különösen akkor, ha számításba vesszük, hogy annak jelentős része termálvíz. A víz gazdasági értékét az évenkénti 5,5 md m³-nyi vízfelhasználás emeli ki, ami 60–65 md Ft/év primer terméket képvisel. A légköri erőforrásokról csupán egy – ritkán emlegetett – adalék: klímátikus adottságaink egész évben lehetővé teszik az ember szabad ég alatti munkálkodását. Lebecsülni tehát természeti erőforrásainkat és adottságainkat épp oly hiba, mint azokat túlbecsülni. Vagyis reális értékítélet szükséges, ami létérzésünket a vélt szegénység miatt nem köti gúzsba. Fontosabb az, hogy becsljük meg unokáinktól kölcsönbe kapott természeti erőforrásainkat és adottságainkat, gazdálkodjunk azokkal céltudatosan, takarékosan és a Duna-medence országaival együttműködve adjunk elsőbbséget azok védelmének. Az erőforrásokkal való meg gondolt, környezetkímélő gazdálkodás erősítheti a cselekvő nemzet tudat kibontakozását. Többek között ez is átvezethet a mai (7 évtizede megcsontult) „nemzeti élettér”, még inkább a közép-európai integráció értelmezéséhez. A ma mindinkább áhított – mégis alig remélhető – gazdasági, politikai integráció újragondolása elodázhatatlan. A Duna-medencei élettérhez vezető ösvények kijelöléséhez, kitaposásához közös akaratra van szükség. A közös szándékot talán segítheti az, hogy a 70 éve kialakult geopolitikai, államföldrajzi helyzet nem csak Magyarország, de valamennyi környező ország számára is zsákutca. Az abból való kijutás épp úgy elodázhatatlan, mint az országhatárokat nem tisztelő környezetszennyezés és -rombolás megállítás. Közös gondjaink enyhítésének egyik lehetséges módja a *nagy térben* való gondolkodás. Az elrontott Duna-medencei élettér helyrehozása csakis közös ügyként kezelése, toleranciával közelíthető meg. A közös sorshelyzet útvesztőjéből való kilábolás alapvetően két, látszólag egymásnak ellentmondó oldalról közelíthető meg. Egyfelől szorgalmazni kell a sokirányú ágazati és területi gazdasági integrációkat, másfelől minden nemű nemzeti, szellemi és egyéni autonómiát kölcsönösen el kell ismerni és azokat jogi garanciákkal, intézményesen is kell támogatni. A kérdéskört a földrajz felől megvilágítva: Magyarország a múlt században kiépítette a Kárpát-medence természeti földrajzi adottságaihoz simuló, ill. a makrorégió gazdasági kapcsolatait szolgáló infrastruktúráját. Ezt a már létező infrastruktúrát verte szét Trianon, s mint RÓNAI András írja: a magyar–román határ „Jenyírta” az Alföld szélét, elvágta a síkság és hegyvidék érintkezésénél kialakult nagyobb városokat a vonzásterületüktől, elszabdalta a vasútvonalakat és műutakat. Máig sem sikerült – és nem is sikerülhetett – a századfordulóra kiépített makdrostruktúrát az új államhatárokhoz igazítva korrigálni. Az új határokkal megszüntek a nagy tér gazdasági előnyei – minden utóállam számára! A lehetséges megoldás (?) távlatilag az *államszövetség*. A halványan remélt államszövetség felépítése érdekében először is szorgalmazni kell a környezetvédelem feszítő gondjainak együttműködés keretében való megoldását, ill. a makrostruktúra újbóli közös használatát, fejlesztését. S hogy ez utóbbi nem egészen kilátástalan, arra példa a dunai hajózás, mert a Duna – mint víziút – ma is minden érintett országé. Az államszövetség formálódásában, a mai merev határok légiesítésében az *autonómiák* közös elismerése sokat segíthetne. GLATZ Ferenc az utóbbi időben gyakran szól a közép-európai demokratizálódási folyamat fontosságáról, aminek szerves része a térség kisebbségi politikájának újragondolása, ill. az állampolgárság, a nemzet(iség)i hovatartozás, a lakóhely, az iskola szabad választása. Magyarságunk, nemzeti megmaradásunk szemszögéből a környező országokkal az eddigiekben fenntartott reciprocitáshoz, kontingensekhez kötött elve nem kívánatos. Ehelyett az emberi jogok értelmében a területi, lakhelyi többségi elvtől független nemzeti kisebbségi autonómia kölcsönös elismerése a célravezető. A határainkon kívül élő magyarság nagyobb része ugyanis nyelvszigeteken,

szórványokban él, a területi elv kizárólagos alkalmazása tehát milliókat hátrányos helyzetbe hozhatna. Végeredményben a sok-sok születő, élő, fejlődő autonómia elismerése vezethetne egy olyan államszövetséghez, amelyben egyenrangúak lehetnének a társuló, területileg meghatározott országok, de éppen úgy a többségi nyelvtől független szórványi etnikai, sőt személyi autonómiák halmazai is.

BERÉNYI ISTVÁN: Nincs szándékom az első kérdéskörrel elmondottakat összefoglalni, de néhány fontos gondolatot kiemelnék. Az egyik amit SZÁSZ Zoltán mondott, hogy az eddigi integrációknak minden esetben gazdasági feltételrendszere volt, ami ezeket az integrációkat összetartotta. Ugyancsak tény az is, aminek történelmi távlatáról VÉKONY Gábor mondta, hogy ezek az integrációk mindig bizonyos hatalmi központok köré szerveződtek, ami viszont most Közép-Európában hiányzik. A harmadik fontos gondolat, amit DIÓSZEGI István említett, hogy az eddigi integrációk minden esetben politikai konszenzusok is voltak. Tehát amikor e régióban a nagyhatalmi központokkal az integrációk létrejöttek, azok nem voltak minden esetben tiszta despotizmusok, hanem bizonyos konszenzust testesítettek meg. A második kérdés tehát valójában az lehetne, hogy álom-e a közép-európai régió integrációja? Pillanatnyilag nincs sem olyan gazdasági alap, mint Nyugat-Európában, sem olyan politikai hatalmi központ, amely ezt az integrációt végigvinné, akkor tulajdonképpen hogyan tovább?

RÓNAI ANDRÁS: Egy kicsit disszonáns hang az, amit én ezen a beszélgetésen megütök, de mondanivalómat talán nem is tudnám bevezetni másként, ha az előzőleg feltett kérdésre a magam részéről válaszolni szeretnék. Egy nép, amely valahol területet szerzett magának, megtelepedett rajta és országot épített, akkor teremtett igazán hazát, ha azt a területet a maga képére formálta és a maga erejével át is alakította. Ha ebbe a területbe bele tudja vénsi szépségideáját, a maga értékeit, a maga olyan ambícióit, amelyek előreviszik őt is, de a szomszédságot is. Ha egy nép ebbe a területbe nem tudta belevénsi a maga arcát, akkor nem azé a terület, de ha belevéste, akkor ez a terület az övé akkor is, ha azt megszállják katonákkal és átteszik ilyen vagy olyan oldalára a térképnek. Annak a földnek, amit ő művelt meg, amelyiknek az értékeit ő teremtette meg, annak a földnek az értékeit is ő képviseli! Tessék megnézni a balú államokat! Meg fogják kapni a területüket, pedig hosszú ideig volt idegen uralom alatt, de az a terület az övék, ők tették azzá, ami. Az a terület, amit mi itt hazává tettünk, mindaddig a miénk lesz, amíg annál különben nem építenek. Nekem magyarázhatják, hogy ki volt először Közép-Európában, román vagy magyar, azt nézem, hogy ki mit épített azon a területen. Ismerem Erdély területét, de bejártam Moldvát és Munténiát, láttam hogyan néz ki egy román, egy magyar és egy szász falu. Végigjártam a Felvidék szlovák és magyar területeit, igen is megkülönböztethető, hogy melyik a szlovák és melyik a magyar, mit épített az egyik és mit a másik. Erkölcsei értelemben. Hatalmi értelemben lehet száz másiké! Ne haragudjanak, hogy az első téma kihozta belőlem a szavalást, de igazából a mai napra úgy készültem, hogy egy kicsit a Balkán és Közép-Európa kapcsolatát szeretném elmondani, mégha egy kis felolvasás keretében is. A Balkán és Közép-Európa kérdése a következő gondolatkörbe vezet: A török birodalom Európából való kiszorulásával a Balkán-félsziget az európai hatalmak játszótere lett. A félsziget bennszülött kis népei hol egyedül, hol szövetségben harcoltak területük felszabadulásáért, vagy egymás ellen a felszabadult terület részeiért. Bárki harcolt bárki ellen, az európai nagyhatalmak mindannyiszor beleszóltak, beavatkoztak a Balkán történelmébe, nem a balkáni kis népek sorsa érdekelte őket, hanem Konstantinápoly és a Földközi-tenger kijárata. A harctér a Balkán, de a békéket Londonban, Párizsban, Berlinben kötötték. Görög, bolgár, szerb, horvát, román államférfiak a nyugat-európai külügyminiszteriumok kilincseit adták egymás kezébe, ott kellett kiküzdeni az eredményeket, ott kellett felajánlkozni a nagyok céljainak szolgálatára. 1792-ben Oroszország és Törökország háborújába beavatkozik Anglia, Poroszország és Ausztria, amit Jassyban békekötés követ. 1821-ben és 1829-ben Görögország szabadságharcába közbelépnek a francia, orosz és angol kormányok – és nem csak jegyzékekkel. Végül is Görögország függetlenségét a londoni kongresszus mondja ki 1830-ban. 1840-ben négyes szövetség jön létre – furcsamód Törökország védelmére. A szövetség tagjai: Poroszország, Anglia, Ausztria, Oroszország. Íme, kímélik az áldozatot, nehogy annak összeomlása egyiküket, másikukat túl kedvező helyzetbe hozza. 1855: az orosz–török háború, a krími háború éve, Anglia és Franciaország beavatkoznak, Poroszország és Ausztria fegyveresei semlegesek, utóbbi felvonul Erdélyben, a békét 1856-ban Párizsban kötik meg. 1877–78-ban az orosz vezérek segítik Szerbia és Montenegró függetlenségi harcát. Közbelép II. Sándor cár, átvonul a román fejedelemségeken, átverekszik magát a Sipka-szoroson és elfoglalja Drinápolyt. A san-stefanoi békeszerződés hírére Anglia és a Monarchia közbelép, hosszú diplomáciai csatározás után Bismarck kongresszust hív össze 1878-ban Berlinben az ügyek elrendezésére. A résztvevők: Németország, a Monarchia, Oroszország, Törökország, az áldozat továbbra is a Balkán. 1885-ben Bulgária bekebelezi Kelet-Ruméliát, erre Szerbia orosz segítséggel megtámadja. 1886-ban megkötik a bukaresi békét. 1900-ban konvencióra lép a Monarchia és Románia. 1902-ben konvencióra lép Oroszország és Bulgária. 1908-ban bolgár–szerb szövetségi szerződés, majd Bulgária–Montenegró szerződés 1910-ban, román–török egyezmény 1912-ben. Győznek a törökök ellen, de közbelép Oroszország és a Monarchia

– Törökország védelmében. Ez az első balkáni háború, amit 1913 májusában a Londonban kötött békeszerződés zár le. Egy napra rá kitér a második balkán háború a szerbek és bolgárok között, amit 1913-ban a bukaresti béke zár le. És jön 1914... 120 év tele egyezményel, háborúval, területrendezésekkel, határmódosításokkal, békeszerződésekkel és állandó békéüléssel! A kis népek nem urai önmaguknak, az egymás között kötött szerződések nem maradandók, politikusaik notóriusan kerülgetik a nagyhatalmak fővárosait, panaszkodnak, segítséget kérnek, intrikálnak, a háborúban vér folyik, de a békeszerződéseket diplomáciai úton intézik és soha sem jók, egyik sem tart néhány évnél tovább, nem is tarthat. Senki sem méri fel a kis népek számbéli és gazdasági erejét, senki sem vizsgálja természetes kapcsolataikat, érdekeiket, értékeiket. A kishatalmak vaktában hadakoznak, a nagyok pillanatnyi érdekek szerint rendezkednek. Ez a Balkán legújabbkori története, s ezt a balkáni állapotot hozták létre a nagyhatalmak Közép-Európában is. Ezt a balkáni zűrzavart hozta be Kelet-Európába az a két nagyhatalom, amely az I. világháború után talpon maradt. Ez a két nagyhatalom folytatta a Balkánon kialakult hagyományokat és ugyancsak a tényleges erőviszonyok és gazdasági kapcsolatok nem ismerése vagy figyelmen kívül hagyása mellett vaktában szabdalta szét azt a Kárpát-medencét, amely az európai épületnek 1000 éves alkotó eleme volt. Balkanizálták tehát Közép-Európát. 1938-ban Európában mindenki tudta, hogy az I. világháború utáni területrendezés rossz volt, ezt Münchenben mind a négy nagyhatalom elismerte. Az újabb győztesek fáradságára és eltoppultságára mutat, hogy Közép-Európában 1947-ben mégis visszaállították az 1920-ban létrehozott, értelmes módon semmivel sem indokolható állapotot. Az, hogy az így visszaállított rend kétszer hosszabb ideig tartott, mint az 1920-ban összetakolt, annak köszönhető, hogy a II. világháború sokkal jobban összcúzta Európát és kivérezte népeit, mint az első. Az 1920. évi nagy átrendezés után 70 évig tartó áldatlan állapot az egymás elleni féltékenységet, gyűlöletet úgy elmérgesítette, hogy megegyezés és béke köztük a maguk erejéből és akarataiból nem jöhet létre. Konföderáció belülről nem születhet, „megoldás” most is csak kívülről jöhet, abból a Nyugat-Európából, amely eddig játszott ezen a területen, de a kis országokkal külön-külön egyezkedve és kijátszva őket egymás ellen. Ha nyugaton új Európa születik, talán elvárható, hogy a balkanizáció „európaizációvá” változzék. A nagyhatalmak ne külön-külön szervezzenek maguknak támpontokat Közép-Európa népeinél, egymás ellen hangolva őket, hanem együttesen, egy közös Európa megteremtése érdekében működjenek együtt velük. Legyen vége az éppen győztesek és kegyenceik orgiájának, a bőrtönországoknak, százazrek és milliók kiüldözésének, a gyűlölködés nemzetközi versenyének! Ne vonjanak határokat ott, ahol életnek kellene pezsegni, a jutalmazottak erejüket ne mások elnyomására, megsemmisítésére használják, hanem a maguk építésére és legyen hely a legyőzöttek építő erejének és tudásának is! A szenvedést Közép-Európa népeire az európai nagyhatalmak hozták, ezért a felelősség is az övök! Hogy ebből gyógyulás szülessen, találják meg a módját, eszközeit a gyógyításnak, azzal a képzelőerővel és tehetséggel, amellyel a kis népek háborúba vitelének zseniális eszközeit megteremtették!²

KOVÁCS TERÉZ: Már az előbb akartam szólni, de nagyon örülök, hogy nem szóltam, most RÓNAI tanár úr sokkal bölcsebben és őszintébben elmondta mindazt, amit én nem tudtam volna. Azért szerettem volna szólni, mert KOCSIS kolléga felszólalásával nem értek egyet. De örülök, hogy ezt elmondta, mert ez vitát váltott ki. Én sem hiszek a közép-európai integrációban, csak egy európai integrációban, ahogy ezt a tanár úr elmondta. Nyugat-Európában sem egy állam integrálja a többi, hanem autonóm szuverén államok jöttek létre, ezért most nem időszerű, hogy egy integrátort keressünk. Ilyen volt a Monarchia, de annak nem sikerült, azóta mindenki megpróbálkozott vele a maga módján, a románok, a szlovákok, a délszlávok, de egyiknek sem sikerült. Akkor annyit kell tanulnunk a történelemtől, hogy ez nem járható út, hanem az, ami Nyugat-Európában létezik, a teljes autonómia. A szellemi autonómia és a gazdasági együttműködés egymástól különválasztva elképzelhetetlen. Nagyon örülök egyébként, hogy KOCSIS Károly ilyen formában és ilyen tartalommal szökött ehhez a vitához. Ugyanis az, hogy ez közép-európai probléma, hogy kell-e nekünk Közép-Európa, egy kicsit félreviszi azt a kérdést, hogy egyáltalán az európai egység mit jelent? Elsősorban TELEKI Pál tevékenységére hívnám fel a figyelmet, aki az 1910-es évektől nagyon szisztematikusan foglalkozott az európai kérdéssel. Napjainkban Münchenben és Bécsben hovatovább mindenki foglalkozik ezzel a régióval, csak mi magunk nem. Mindenki csak a meglévő államhatáron belüli területeket kutatja a kellő mélységben. A kérdéssem ez irányban: vajon nem kellene-e foglalkoznunk olyan problémákkal, mint a közép-európai népek közötti – ha nem is intézményesített, bár az sem kizárt – konkrét együttműködés lehetőségei és formái?

² Talán ez RÓNAI András utolsó írása, amelyben jelen van személyisége: mélységes humanizmus, európa-
iség és nem utolsó sorban térben – tájban és régióban – fogant földrajzi szemlélet (B. I.)

SZÁSZ ZOLTÁN: Azt gondolom, hogy a tudományok együttműködésében már nem divatos szólom az interdiszciplináris kutatás, erre feltétlenül szükség van. Mi magunk is még elég régen eljutottunk odáig, hogy feladjuk azt a bizonyos nemzetűrténelmet, nemzetűrténelmet abban az értelemben, hogy bizonyos központi forrásanyagokat nézzünk csak meg és azok alapján kreáljunk olyan országtörténelmet, amely nem integrálja kellőképpen az egyes régióknak, egyes zónáknak a sajátosságait. Meg kell mondanom, mielőtt idejöttem, nem gondolkodtam az interdiszciplinaritás problémáján. Ez mindenképpen lehet egy kiindulási pont ahhoz, hogy felderítsük, hol vannak közös teendőink a kisebb és nagyobb régiók vizsgálatában, mert ilyeneknek lenniük kell. Vegyünk egy számunkra elérhetőbb, 19.–20. sz.-i nagyobb régiót vagy annak egy alegységét és nézzük meg működését! Azt fogjuk tapasztalni, hogy azok a kérdések, amelyek a munkaerővándorlástól a tőkeáramlásoktól a felhasználásig terjednek, számos olyan problémát érintenek, amelyek tekintélyes részét inkább a jövőben kell vizsgálni. A legtöbb ipartörténelmi, gyártörténelmi munka tulajdonképpen nem foglalkozik azzal, hogy az üzemekben előállított termékeket hogyan használják fel, pontosabban, hol voltak a felhasználók. Általában beírják néhány elemi adatnak a közlésével (pl. a cukor Olaszországba szállítva vagy a nagykereskedőnek eladva), de arról, hogy az igények hogyan keletkeznek, szó nem esik. A politikatörténelmet messze túlmenően, gazdasági, társadalmi típusú megközelítésre lenne szükség, az együttműködés egyik lehetőségét ebben látom. De szeretném kihasználni a lehetőséget arra, hogy két dologra reagáljak. Az egyik az, amit RÉTVÁRI László kolléga mondott, a kicsi és szegény ország kérdése. Ez régi problémája Magyarországnak, úgy gondolom, a 19. sz.-ba nyúlik vissza, de Trianon óta fokozottan jelen van a közgondolkodásban. Azok az adatok, amelyeket ismertetett természeti erőforrásainkból, igazán nem győznek meg engem arról, hogy mi azért egy ilyen vagy olyan nem-szegény ország lennénk. De nem is az a döntő, hogy pl. ásványkincsekben ténylegesen milyen gazdag ez az ország, vagy hogy mekkora a mezőgazdaságban a megművelhető földterület aránya. A döntő az, hogy a magyar nemzet tudat a mai napig nem kismemzeti tudat! Annak ellenére nem az, hogy régóta „átmeneti állapotban” van egy nagynemzet-tudatból egy kismemzeti felé. Ez azt jelenti, hogy Magyarország a mi felfogásunk szerint ezer éven keresztül egy komoly súlyú birodalom kelet-közép-európai hatalom volt, amelyet szétverték. Ez a nagynemzeti nemzet tudat már a 19. sz.-ban is egyértelműen megvolt. Tudatában annak, hogy a szövetség szembelileg ugyan kicsi, de ezt ellensúlyozni lehet és ennek megfelelően az ellensúlyozás biztosítása érdekében a magyarnak bele kell tagolódnia valamilyen nagyobb hierarchiába, tehát szükség van valamilyen védhatalomra. Ilyen védhatalom volt pl. az Osztrák–Magyar-Monarchia, ami ehhez keretet is biztosított, sőt a 20. sz. elején, amikor már sokan érezték, hogy a Monarchiával bajok vannak, megjelenik az a gondolat is, hogy egy újabb védhatalmat kell keresni. Érdekes az is, hogy még az 50-es évek klasszikus köznépi gondolkodásában is benne volt, hogy mekkora atombombát fognak az amerikaiak dobni Moszkvára és hogy fognak felszabadítani bennünket. Tehát itt megint megjelenik torz formában az, hogy mások segítenek, ill. elvégzik a mi feladatunkat. A mi nemzet tudatunk egészében véve nagynemzeti nemzet tudat és mi nem Ruandához mérjük magunkat, nem is Hollandiához, hanem valahol a mértéktadó, köztudottan mértéktadó Franciaországhoz, Németországhoz, Angliához vagy az Egyesült Államokhoz. Ebben az összehasonlításban pedig kicsi és szegény ország vagyunk, teljesen függetlenül attól, hogy a konkrét gazdasági realitások milyennek. Még egy megjegyzés az „Álom-e a Közép-Európa?” kérdéshez: ez is egy olyan nagyon régi probléma, amely periodikusan felbukkan történelmünk során. Valamilyen Közép-Európa jellegű egységbe való bekapcsolódásra mindig volt legalább két koncepció. Egyik, ami egy nagyobb egységnek a híve volt bizonyos áldozatok árán (erről DIÓSZEGI István beszélt), a másik az ezzel szembeni elzárkózás. Sőt ugyanazon ember egyszer híve volt Közép-Európának, másszor meg nem volt híve. Klasszikus példa erre JÁSZI Oszkár, aki a NEUMANN-féle Mitteleuropa-terv megjelenésekor lelkesen üdvözli ezt a tervet, mert látja benne a pozitívumokat, azután egy év múlva az egészet feladja és azt mondja, hogy ez ma a német imperializmusnak a kiszolgálását segíti, ezért egyáltalán nem időszerű és tulajdonképpen semmi szükségünk nincsen rá. Én azt gondolom, hogy ha valaki hisz egy ilyen Közép-Európa lehetőségében és szakmai szempontból mint gazdasági szakembernek, mint történésznek vagy mint szociológusnak az a véleménye, hogy ez lehetséges vagy hogy nem lehetséges, akkor ez egy álláspont. Nem tartom azonban lényegtelen kérdésnek azt, hogy egy ilyen gondolkodásnak mi a funkciója manapság. Látni vélek benne egy egyértelműen pozitív, progresszív funkciót, amennyiben nem Európában gondolkodik, mert az Európában való gondolkodás az integráció kérdésének a megkerülése, egyszerűen azt mondja, hogy majd a távoli jövő megold mindent. A Közép-Európában való gondolkodásnál talán valamivel többet lehet látni egy olyan törekvésből, hogy itt közvetlenül próbáljuk azért a szomszédainkkal is elrendezni a dolgot, most és nem a távoli jövőben, mi és nem pedig egyetemes gazdasági fejlődésre bízva a dolgot. Mindehhez hozzáteszem, hogy miközben én agítalak a közép-európai gondolat mellett, személy szerint különösebben nem hiszek a jövőjében. Valahogy olyan érzésem van, hogy mi inkább tartozunk Kelet-Európához. Na de mi lesz akkor, ha a KGST – és erre komoly jelek vannak – felbomlik? – teszik fel nekem többen manapság a kérdést. Meg kell mondanom, hogy egy kicsit meglep a KGST-re való többszöri hivatkozás. Tudniillik a Történettudományi Intézetben nekünk soha, semmiféle illúzióknak nem volt a KGST-vel kapcsolatban, leszámítva

1964–65-öt. (1962 és 1964 között ugyanis volt egy rövid időszak, amikor élt egy olyan feltételezés, hogy lehet ebből még valami, de később ezt elűnt.) Számunkra nem az a kérdés, hogy össze fog-e omlani a KGST, mert számunkra ez a szervezet nem is létezik! A kérdés másik oldala, hogy itt ezek az országok egymással összekapcsolódtak gazdaságilag, de az nem KGST, az egy gazdasági rendszer, amely reformálta ezeknek az országoknak a gazdaságát.

DIÓSZEGI ISTVÁN: A kismemzet–nagyemzet vitával kapcsolatban azt jegyezném meg, hogy a magyar nemzetudat alapvető jellegzetessége elsősorban a szélsőségekre való hajlam, éppen ezért hol kismemzeti, hol nagyemzeti ez a tudat. A másik kérdéshez szólva, vagyis hogy megvalósítható-e a gazdasági – én hozzátenném: politikai – integráció Közép-Európában, a történelmi példatár ebben a tekintetben rendkívül szegényes. A gazdasági integrációnak elméletileg és gyakorlatilag két esetét lehet megkülönböztetni. Az egyik az, amikor a meglévő államkereteket az egyenlőség és a demokrácia elve alapján töltik meg új tartalommal. A másik esetben a népek, nemzetek önkéntesen társulnak és létrehoznak egyfajta gazdasági, politikai integrációt. Az első esetre, amikor is a meglévő államterhek, keretek az egyenlőség, a demokrácia elvei alapján föderatív alapon alakulnak, nem lehet példát találni. A Habsburg Birodalom átalakulása ugyan megindult, de megrekedt az osztrák–magyar dualizmus szintjén, a trializmus típusú föderáció soha nem lett belőle. Oroszországban 1917-ben proklamálták a népek, nemzetek egyenjóságát és egy orosz diktatúra lett belőle. Az újabb képződmények, mint pl. az 1918 utáni Csehország, tulajdonképpen a korábbi porosz aszimmetrikus modellt reprodukálta. Ennek a porosz aszimmetrikus modellnek a vonásai még a nemzetiségi kérdést a második világháború utáni európai körülmények között viszonylag sokáig elfogadható formában megoldó Jugoszláviára is mindvégig jellemzőek voltak, és a nemzetiségi politikára is rányomták bélyegüket (ahol mindvégig szerb túlsúly volt jelen), és ami végül is háborús tüzfészek kialakulásához vezetett a Balkánon.

ZALA GYÖRGY: Véleményem szerint valamilyen integrációval Közép-Európában előbb-utóbb számolni kell, mert ha ez a térség a világ élenjáró térségeitől még erősebben lemarad, akkor hatékonyabb együttműködést kell keresni a jelenleginél. Ehhez nagyon sokféle feltétel kell, ezek közül most csak három dolgot említenék. Az egyik az, hogy olyan fejlődésnek kell megindulni ebben a régióban, ami az itt élő népekben affinitást indít el. A másik az, hogy olyan világpolitikai konstelláció kell, amelyben a győztes nagyhatalmak felelősek azért a békeszerződésért, amit kötöttek. A harmadik: el kell fogadnunk, hogy ez az integráció területileg is és mélységben is nem egyszerre, hanem esetleg két–három vagy x számú ország vonatkozásában közeledik egymáshoz. Kérdés, hogy a magyarságnak mint etnikumnak hol lesz a helye abban a situációban? Úgy érzem, ezt kettős közelítésben kell néznünk. Az egyik az, hogy mi vár a szórványmagyarságra és mi az egy tömbben élő magyarokra. A szórványmagyarság szempontjából a várható hatás mindenféleképpen pozitív lesz, mert a kapcsolatok valamilyen módon megpróbálnak újraélni és ezáltal a nagy etnikumhoz való kapcsolódásuk is megjavul. Az egy tömbben élő magyarság szempontjából más a helyzet, mert egy olyan technikai forradalom esetén, amikor a közlekedés és a kommunikáció felgyorsul, akkor az ember térbeli mozgása is kiszélesedik, tehát a kivándorlás vagy a külföldi munkavállalás lehetőségeivel is kell számolni. Ezért, ha nem elég vonzó a tömb, az ország közepe, akkor számolhatunk a legértékesebb emberek elvándorlásával.

PROBÁLD FERENC: Nagyon sok gondolathoz lehetne kapcsolódni ebben az érdekes vitában, csak néhányat ragadnék ki: Az egyik, vajon helyes-e, hogy számos országban működik Kelet-Közép-Európa kutatással foglalkozó intézmény, Magyarországon nem? Úgy vetődött fel a hozzászólásokban, hogy nagytérségi szemléletre van szükség, ezért azt hiszem, a geográfának nagyon nagy adóssága van ezen a téren. A kutatásainknak túl kell lépni a határokon, mint ahogy azt TELEKI Pál is megtette, Magyarország határain túltekintő földrajzi kutatások megteremtésére van szükség. Meg kell jegyezni, hogy ebben a kérdésben a történészek sokkal előbb léptek, ők Kelet-Közép-Európa nagy térségeivel összehasonlító alapon sokkal korábban foglalkoztak, ezért úgy vélem, hogy ez a földrajz számára is nagyon sokat ígérő kutatási irány. Az integráció szerintem elkerülhetetlenül bekövetkező folyamat, szükségszerűség, de nem Kelet-Közép-Európával vagy Kelet-Európával, hanem európai keretekben. Ha az európai integráció megvalósul, akkor lehet reménykedni abban, hogy a határok valóban légiesednek. Ez azonban nem ment fel bennünket az alól, hogy itt a közveden környékünkön, azokon a területeken végezzünk kutatásokat, amelyekkel ezernyi szállal összekötött bennünket a történelmi múlt és a földrajzi kutatásoknak is hagyományai vannak. Tehát az integráció a maga teljességében európai keretek között valósulhat csak meg, a földrajzi kutatásoknak azonban itt Kelet-Közép-Európában is megvan a tere és feladata. A magyarságtudat közösségmegtartó erejét, úgy vélem, nem integráció aspektusból kellene vizsgálni. Ebben vitatkoznék SOMOGYI Sándorral, aki azt mondta,

hogy Magyarország területén 1000 éven keresztül élt szlovák, román, szerb stb. egymás mellett és őket a magyarság nem asszimilálta. Azt hiszem, az elmúlt 1000 év nem hasonlítható össze azzal a 20, 30, vagy 50 évvel, ami mögöttünk és még kevésbé azzal az 50 évvel, ami előttünk áll. Itt merőben új népességmozgási folyamatok léptek színre, amelyeknek nincs több száz esztendőre visszanyúló történelmi előzményük és ezekkel számot vetve kell vizsgálni azt a kérdést, hogy milyen a magyarság fennmaradásának az esélye. Tehát nem úgy vetném fel a kérdést, hogy az integráció keretében mi a magyarságtudat fennmaradásának esélye, hanem úgy, hogy egy ipari társadalomban vagy egy posztindusztriális urbánus társadalomban mi a magyarság fennmaradásának esélye? Úgy látom, hogy ez a folyamat a szórványmagyarságra nézve, tehát abban a magyarságban gondolkodva, amelyik nem összefüggő tömbben helyezkedik el, mindenképpen az asszimiláció irányába mutat, akár létrejön egy integráció, akár nem.

VARAJTI KÁROLY: Szeretnék hozzáfűzni PROBÁLD Ferenc hozzászólásához néhány mondatot. Tavaly Szombathelyen szlovén, osztrák, magyar földrajztanárokkal egy hétig együtt voltunk, bejártunk horvát, szlovén, magyar és osztrák területeket és végül azt állapítottuk meg, hogy nem szlovén, nem osztrák, nem magyar stb. földrajztanárok vannak jelen, hanem földrajztanárok. Felfogásban, gondolkodásban Európáról, kontinensünk mind-egyik térségéről azonos módon nyilatkoztak és szóltak a könyvek is, a különbség mindössze az volt közöttük, hogy az osztrák földrajzi tankönyvek szebbek és kivitelezési technikájuk igényesebb mint pl. a magyar tankönyveké. Az elmúlt hónapok nagy kárpát-medencei kavalkádjában látom, hogy micsoda élet a szlovák–magyar és a román–magyar ellentét, ezért a közeledést ott kell kezdeni, ahol közel vagyunk egymáshoz és együtt is kell továbblépni. A román értelmiségben is van egy Európa felé tekintő, Párizst imádó, követő rész, akik szintén ki akarnak törni abból az állapotból, amiben ma vannak. Megjegyzem, hogy tavaly, a 40 éves érettségi találkozónkon jelen volt egykori oktatónk, egy katolikus pap. A tisztelendő úr, amikor felvetettük, hogy miért nem volt közöttünk nemzetiségi ellentét, a következőt mondta: mert katolikusok voltatok, és mi az egyházi iskolában arra nagyon vigyáztunk, hogy elsősorban katolikusok legyetek és ne legyen közöttetek ellentét. Ehhez annyit szeretnék még hozzáfűzni, hogy bizony vannak e téren bűneink. Egy jugoszláv–magyar pedagógiai megbeszélés során a történelem, irodalom és földrajz tankönyveket egyeztetettük. Mi derült ki? Az, hogy a jugoszláv tankönyvekben sokkal több magyar vonatkozású anyagrész van, mint a magyar tankönyvekben jugoszláv! Tehát tágabb környezetünkben sokkal többet kell tanítani a gyerekeknek mint eddig, mert akik kölcsönösen megismerik egymást, azok hozzájárulnak a nemzetiségi ellentétek csillapításához.

BERÉNYI ISTVÁN: Kedves kollégák, azt hiszem először is mindnyájunk nevében a legnagyobb tisztelettel kell megköszönjem meghívott vendégeinknek, hogy hajlandók voltak körünkben fontos elméleti és szakmai kérdésekről beszélgetni. Úgy gondolom, hogy más célunk nem lehetett, mint az, hogy egy kérdést körbejárva sokoldalú információhoz jussunk és a majdani döntéseinkben, gondolkodásunkban hasznosítsuk egymás tapasztalatait, hozzájárulva ezzel a vitában résztvevők és a szépszájú hallgatóság Közép-Európa szemléletének formálódásához.